

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонова Євгена Олеговича

на дисертацію Панкевича Івана Мироновича

«Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Після підписання договору про асоціацію з Європейським Союзом Україна вкотре отримала шанс підтвердити свою приналежність до Європи, визнання та прийняття європейських цінностей та інституцій, однією з найважливіших поміж яких є виборність. Ситуація, що виникла, вимагає «приміряння» виборності, виборчого права до української правової системи вже не як абстрактних понять, що існують «десь там», а як уявлення про певну систему поглядів, цінностей, інструментарію не лише суто позитивістського характеру, а таких, що існують у нашій свідомості і є корелятами з нею.

Попри тривалі дискусії щодо поняття «виборності» та основних понять, пов'язаних з ним, у їх баченні існують суттєві розбіжності. Ситуація, що склалася, зумовлює необхідність продовження розвідок у цій галузі, але вже під іншим кутом зору, із застосуванням іншої методології.

Дисертаційна праця І.М. Панкевича є історико-правовим дослідженням такого явища як інститут виборності. Необхідність зазначеного дослідження зумовлена, передусім, потребами впровадження реальних реформ в українському державотворенні та справжньої європеїзації нашої держави. Актуальність дисертаційної розвідки автора зумовлена також тим, що ним утверджується інститут виборності як складова української правової традиції.

Автор дисертації поставив собі за мету сформулювати історико-правову концепцію інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу – традиції виборності, характеристику історико-правового процесу її становлення, розвитку та правового забезпечення. Для досягнення зазначеної мети в дослідженні ставляться та вирішуються наступні задачі: з'ясування розуміння інституту виборності як невід'ємної складової правової традиції українського народу, конкретизація уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях; характеристика історіографічного знання про інститут виборності як складову правової традиції українців та стану сучасного дослідження цього інституту; характеристика історико-правового процесу становлення та розвитку інституту виборності як самостійного правового явища; дослідження інституту та традиції виборності в Україні з позиції правознавства; довести іманентність та безперервність виборності стосовно до будь-якої спільноти українців; здійснення періодизації розвитку інституту виборності та ін.

Автор досить вдало обрав методи свого дисертаційного дослідження, домінуюче місце серед яких відведене історико-юридичному методу, за допомогою якого дисертантом опрацьовано здобутки польської, австрійської, української та російської історіографії. Під час написання дисертації використано також конкретно-історичний, системно-структурний метод та методи історико-правової лінгвістики. Разом із загальнонауковими методами, концептуальними підходами та світоглядною позицією автора вони формують стратегію дослідження, яка дозволила якомога ефективніше досягти поставленої в роботі мети – здійснити аналіз унікального явища – інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу.

Аналізуючи за допомогою згаданих вище методів зазначену джерельну базу та відповідні теоретичні положення, сформульовані у літературі,

автором зроблено низку висновків, що мають усі необхідні ознаки наукової новизни.

Зокрема, І.М. Панкевич запропонував у дисертації розгляд сутності феномену виборності на інших, ніж раніше, засадах, що у сукупності складають методологічний імператив дослідження. У якості методологічного імперативу обрано положення теорії правової традиції і, насамперед, те положення, що інститут виборності є складовою правової традиції та має не характер надбудови, а являє собою самостійну цінність.

Методологічний імператив корелює з дослідницьким імперативом дисертації, метою якої є формування історико-правової концепції інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу – традиції виборності. Необхідність такого наукового історико-правового осмислення та переосмислення проблем інституту виборності зумовлюється зміною у вітчизняному правознавстві підходів до оцінки громадянського суспільства, переосмисленням значення і місця інституту виборності у державному механізмі України, прагненням нашої держави до інтеграції у європейське співтовариство та іншими змінами у державно-правовій сфері.

Автором вперше у вітчизняній юридичній науці досліджено інститут виборності в широкому розумінні як складову української правової традиції, системно проаналізовані важливі аспекти формування інституту виборності державних органів у правовій традиції.

Заслуговує на увагу виокремлення дисертантом основних етапів становлення сучасних вітчизняних уявлень про виборність, вибори та виборче право – донаукового та наукового. При цьому автор, ведучи мову про науковий етап, слушно відзначає істотну ідеологізацію згаданих уявлень, їх похідний характер від знань про державу, право, політику. Важливим у позиції автора є твердження, згідно якому традиція виборності є невід'ємною частиною європейського та світового історико-правового контексту. Останнє особливо актуалізується на фоні російсько-української війни, яка є наслідком здійснення Україною чіткого європейського вибору. Згадаємо, що ще у 2008

р., коли існувала реальна можливість вступу України до НАТО, який реально дозволив би їй позбутися російської «опіки», Президент Росії Володимир Путін, звертаючись до Президента США Джорджа Буша стверджував, що Україна – це навіть не держава. Йшлося у даному випадку про те, що Путін чітко уявляв небезпечний, на його погляд, вектор подальшого розвитку Української держави, а власне кажучи, про західний напрямок її розвитку.

Інноваційним є застосування автором у якості провідного методу дослідження традиції виборності історико-понятійного методу, використання якого ґрунтується на постулаті про те, що історія відображена в певних поняттях. Автором розмежовані, співвіднесені та скориговані поняття «інститут виборності» та «традиція виборності». При цьому наголошується, що традиція виборності формується раніше за інститут в юридичному сенсі, і пояснюється своєрідність, особливість виборності як правового явища з огляду на історію його виникнення і розвитку. Визначено провідну особливість традиції виборності в Україні, яка полягає в тому, що інститут виборності тривалий історичний час розвивався в рамках української звичаєво-правової системи, котра була основою для його трансформації в інститут державного права, самоврядного права та громадянського суспільства.

Загалом елементи наукової новизни сформульовані І. М. Панкевичем коректно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Аналіз тексту дисертації дозволяє стверджувати, що підхід дисертанта до дослідження інституту виборності як складової української правової традиції є обґрунтованим. Дисертаційне дослідження має відповідну структуру, виклад матеріалу є логічним та послідовним.

Ступінь обґрунтованості отриманих автором результатів є достатньо високим. Автор використав достатню кількість найбільш відомих досліджень вітчизняних та зарубіжних попередників, виявив генезу проблематики, її значимість, визначився в практичному значенні свого дослідження. Вивчення

та аналіз праць зазначених науковців дали змогу визначити й оцінити стан проблеми, що досліджується, виявити історико-правові закономірності, тенденції і особливості інституту виборності як складової української правової традиції.

Відзначаючи безсумнівну заслугу І.М. Панкевича в актуалізації піднятих проблем, варто підкреслити, що в дисертації предмет дослідження представлений у своїй історичній своєрідності, на тлі конкретних історичних політичних, правових та культурних явищ. Вивчення дослідником історико-правового матеріалу з врахуванням сучасних загальноприйнятих правових форм є виправданим. Це є проявом єдності історичного і логічного, без чого не може обійтися жоден дослідник минулого.

У дисертації чітко визначено, що у IX-XX століттях на території України йшов процес становлення (виникнення, розвитку і утвердження) інституту виборності як самостійного явища. Принциповою особливістю дослідження і викладу автором теми дисертації можна вважати наступне: оновлення концептуальних підходів, використання новітніх наукових ідей, переосмислення низки попередніх конструкцій та положень, відмова від тих, які мали занадто політизований характер.

Відомо, що головним завданням дослідника процесів минулого є виявлення у внутрішніх зв'язках досліджуваного об'єкту його стрижневої проблеми, створення оригінально-творчої інтерпретаційної концепції (теоретичної моделі), котра має елементи новизни і практико-політичної значущості. Одночасно дослідник повинен пояснити, чому досліджуваний об'єкт тлумачиться так, а не інакше. І. М. Панкевичу вдалося це зробити на необхідному методологічному і науково-теоретичному рівні, про що свідчать отримані нові науково обґрунтовані результати, викладені в положеннях винесених на захист, та у висновках, які завершують роботу.

Розглядаючи генезу традиції виборності влади на українських землях у IX-XX ст. (конкретизуючи уявлення українців про виборність і вибори у відповідних історично зумовлених поняттях, простежуючи еволюцію усіх

понять, механізм наповнення їх конкретно-історичним змістом та шляхи формалізації у принципах і нормах сучасного виборчого права), І.М. Панкевич встановлює її нерозривний зв'язок з європейським вибором України (розширюючи знання про співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників у формуванні виборчого права в Україні, місце та роль традиції виборності у становленні регіонального (європейського) підходу до змісту міжнародних виборчих стандартів і міжнародно-правового захисту права народу на вільні вибори).

На особливу увагу заслуговує комплексне осмислення інституту виборності як складової української правової традиції, з інкорпоруванням традиції виборності українців у європейський та світовий історико-правовий контекст з антропоцентричним акцентом, посиленою увагою до ролі особи у формуванні традиції виборності, демократичних стандартів суспільного та державного життя.

Автор у дисертаційному дослідженні спирається на досконалішу методологію сучасної української юридичної науки, збагачену комплексом сучасних методів історично-правових досліджень, сформованих історією понять. Уперше у якості провідного методу дослідження традиції виборності використано історико-понятійний метод, який ґрунтується на постулаті про те, що історія відображена в певних поняттях. На окрему увагу заслуговує здійснене автором удосконалення поняттєво-категоріального апарату історико-правової науки шляхом виокремлення і співвідношення категоріальних пар «народоправство» - «демократія»; «суб'єктивне виборче право» - «об'єктивне виборче право», «виборче право» - «виборче законодавство», «право народу на вільні вибори» - «обов'язок держави організувати вільні вибори».

Загальну ідею дисертації доречно деталізують положення та висновки про традиції та новації у виборчому процесі, а також про роль традиції виборності як основи принципів вільних, рівних, прямих виборів та таємного голосування. Сформульовані автором пропозиції щодо внесення змін до

чинного виборчого законодавства України, а як програма мінімум – прийняття Виборчого кодексу України, який врегулюватиме проведення усіх видів виборів в Україні, підтверджують перспективне бачення нашої держави у якості повноправного члена європейської демократичної спільноти.

Про необхідність історико-правового дослідження інституту виборності як складової української правової традиції свідчить не тільки дисертація, а й здійснена автором апробація результатів дисертаційного дослідження. Про основні положення дисертації І.М. Панкевич доповідав на понад сорока наукових конференціях, більшість з яких були міжнародними та проводилися, крім України, у низці європейських країн (Австрії, Литві, Німеччині, Польщі). Така ж тенденція має місце й по відношенню до опублікованих І.М. Панкевичем наукових статей, значна частина з яких вийшла друком, крім української, англійською, польською, німецькою, російською мовами, що дозволило ознайомити з результатами наукових досліджень дисертанта широке коло зарубіжного наукового читача. Результати дисертаційного дослідження І.М. Панкевича також опубліковано у трьох монографіях, дві з яких (2008 р. – польською мовою та 2015 р. – українською) є індивідуальними монографіями, а у третій (колективній) англійській монографії, опублікованій 2011 р. у Варшавському видавництві Клувер, йому належить об'ємний розділ «Форма держави Україна». Такий значний часовий діапазон між публікаціями монографічного характеру також свідчить про те, що дисертаційна робота І.М. Панкевича є результатом не одного року наукових досліджень, що додатково свідчить на користь їх комплексності та фундаментальності.

Слід зазначити, що дисертація пана Панкевича містить продумані й логічні висновки. Вони кореспондуються з поставленими завданнями дослідження, положеннями його новизни. Отримані результати є самостійними і заслуговують позитивної оцінки, оскільки обґрунтованість та

достовірність отриманих у роботі наукових результатів, висновків і рекомендацій базується на залученні широкої джерельної бази.

Відзначаючи актуальність проведеного автором дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, високий теоретичний рівень, а також практичну значущість його результатів для подальших історико-правових досліджень інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу, необхідно, разом із тим, зазначити, що окремі положення праці І.М. Панкевича мають дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації.

Головні із моментів, на які тут варто звернути увагу, полягають у наступному:

1. У дисертаційному дослідженні задекларовано використання серед інших підходів цивілізаційного підходу до дослідження інституту виборності як складової правової традиції українського народу (с. 86, 187 дисертації; с. 3 автореферату дисертації). Але його використання потребує з'ясування того, що мається на увазі під «цивілізацією», що є підґрунтям цивілізаційної самоідентифікації народу та цивілізаційної ідентифікації його сусідами. Отже, використання цивілізаційного підходу потребує ґрунтовніших методологічних імперативів, подібних до тих, які автор поклав в основу використання інших підходів – антропологічного та герменевтичного. Окрім того, виникає питання стосовно того, чи можливе поєднання цих підходів, оскільки, як здається, синтетичне поєднання цивілізаційного та формаційного підходів як мінімум не є вдалим.

2. Осмислюючи традицію виборності як складову правової традиції українського народу, І.М. Панкевич зазначає, що правові традиції, характер їхнього використання складають головну підставу поєднання правових систем у правову сім'ю (с. 186 дисертації). Відтак питання про правові традиції, їхню специфіку й використання має безпосередній стосунок до проблеми входження національних правових систем в різні правові сім'ї. З огляду на це, відсутність чітко висловленої позиції автора дисертації щодо

того, до якої традиції права – західної чи східної необхідно відносити традицію права українців, викликає чимало запитань про природу сучасного виборчого права України та його ціннісні засади.

3. Співвідносячи традицію виборності та інновації у виборчому процесі сучасної України, автор досить обережно стверджує про необхідність гармонізації виборчого права України з європейським правом (с. 374 дисертації). Проте поняття «європейське право» не знайшло у дисертації пояснення. При цьому вважаємо необхідним зазначити доцільність розрізнення загального концепту «європейське право», що є елементом європейської цивілізації у цілому, і концепту «європейське право» у спеціальному значенні, котрий стосується регулювання відносин, що виникають у зв'язку зі створенням та діяльністю європейських міжнародних організацій.

4. У дисертації наголошено на ролі історичної школи права у формуванні доннаукового історіографічного знання про традицію виборності українців. І.М. Панкевич стверджує, що погляд на виборність чи «виборче начало» як ознаку «особливого духу» українського народу переважає у доннауковому знанні про інститут виборності в державній традиції українців (с. 19 дисертації, с. 10 автореферату дисертації). Цими положеннями автор фактично започатковує проблематику правового менталітету, знання про який необхідні для розуміння правової традиції та традиції виборності як її складової. Проте надалі цей напрям дослідження розвинутий недостатньо, не узагальнено знання про роль національного менталітету у формуванні традиції виборності.

5. І.М. Панкевич виокремив критерії та виконав періодизацію розвитку інституту виборності як складової правової традиції українців (с. 5 автореферату дисертації), однак залишив без уваги питання, як ця періодизація корелює з існуючими періодизаціями самої правової традиції.

Крім того, в дисертації, як то і має бути в історико-правовій науковій розвідці, її автор неодноразово виправдано звертається до використання

категорій «періоди» та «етапи». Однак при цьому він недостатньо чітко показує взаємозв'язок цих понять. Між тим, однак, як неодноразово зверталось увагу в літературі (А.І. Косарев, Є.О. Харитонов), слід враховувати відмінності між періодами та етапами розвитку, які є відображенням історичного та логічного у розвитку суспільних явищ.

Період – це проміжок часу, протягом якого відбуваються ті або інші якісні зміни у якомусь явищі, інституції, інституті тощо.

Етап – це певна якість, котра формується за відповідний проміжок часу або навіть сформована за його межами, але генетично пов'язана з останнім.

У рамках періоду реально відбувається з випадковостями, тут відображаються і перехідні, проміжні характеристики суспільного явища (наприклад, права), часом нетипові для даного періоду обставини, а закономірності можуть бути непомітними за розмаїттям реальної дійсності.

Натомість етапи відображають вирішальні факти, провідні тенденції. У них складність історичного розвитку спрощується, але закономірності стають більш очевидними, що може зумовити необхідність розгляду окремих правових феноменів не в тій послідовності, як цього вимагала б хронологія.

Думаю, що на це дисертанту слід було б звернути більше уваги.

Зазначені зауваження мають характер побажань і не змінюють попереднього позитивного висновку про дисертацію.

Загалом ознайомлення зі змістом дисертації Івана Мироновича Панкевича дає підстави для наступних висновків.

Автор виявив належний рівень знань спеціальної літератури з теми дослідження, нормативно-правового матеріалу, проаналізував низку дискусійних проблем, що підлягають подальшому осмисленню і відповідному вирішенню.

Дисертантом застосовані різноманітні методи наукового аналізу досліджуваних проблем, проаналізовані спеціальна література і законодавство закордонних країн, зроблена критична оцінка вітчизняних здобутків з проблематики дисертації, положень чинного законодавства.

Зміст дисертації з достатньою повнотою викладений в опублікованих автором наукових працях. Одержані автором нові, науково обґрунтовані результати в галузі науки історії держави та права України вирішують важливу наукову проблему – доводять неперервність інституту виборності як складової української правової традиції. Автором дисертаційного дослідження досягнуто поставленої мети – створення історико-правової концепції інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу – традиції виборності. Висновки і рекомендації автора мають прикладне значення для вдосконалення сучасного українського виборчого законодавства.

Таким чином, дисертаційна робота на тему: «Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)», представлена на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її автор – Панкевич Іван Миронович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

**Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»**

Є.О. Харитонов

*В.О. професора з наукової роботи
9.10.11, година*

